

‘Hitlers mensen waren geen psychopaten’

Je zou denken dat de inmiddels 78-jarige historicus Richard Evans na het schrijven van een gezaghebbende trilogie over het Derde Rijk wel een beetje klaar is met de nazi's. Maar nu is daar *Hitlers mensen*, waarin hij op zoek gaat naar het antwoord op de ogenschijnlijk simpele vraag: wie waren dat? Opvallend: ook al hebben de nazi's de ergste misdaden begaan, Evans vindt ze geen geesteszieken, gangsters of randfiguren. Ivo van de Wijdeven sprak met hem.

Uw trilogie is ook wel het definitieve werk over het Derde Rijk genoemd. Waarom bent u toch weer in het onderwerp gedoken?

In de geschiedschrijving is natuurlijk niets definitief! Zonder gekheid, in 2019 werkte ik als *talking head* mee aan de BBC-documentaire *Rise of the Nazi's*. Dat is een mengeling van archiefmateriaal en nagespeelde scènes met acteurs, waarin de individuen in de nazi-hiërarchie centraal stonden. Die focus zette me aan het denken: ik kende de mens achter de nazi niet. In mijn werk was ik vooral bezig met hun rol in het Derde Rijk en de politieke, sociale, economische en culturele processen.

Bovendien is er de afgelopen jaren een grote hoeveelheid nieuw materiaal boven water gekomen. De dagboeken van propagandaminister Joseph Goebbels bijvoorbeeld. Die zijn ontdekt in een Russisch archief, net als de zeer gedetailleerde agenda van Heinrich Himmler. En van Hitler zelf was er de nieuwe wetenschappelijke editie van *Mein Kampf* en de publicatie van zijn brieven en documenten.

Maar u bent niet de eerste die dat nieuwe materiaal heeft gebruikt.

Nee. Het bijzondere is dat een biografische benadering van het Derde Rijk jarenlang uit de mode was. Vooral in Duitsland, want daar hadden de nazi's destijds de nadruk gelegd op de rol van 'grote mannen' in de geschiedenis en veel Duitse historici deden dat toen ook. Pas eind jaren '90 kwam er een nieuwe generatie historici – aangevoerd door Hitlers biograaf Ian Kershaw – die de focus weer op individuele daders legde.

Een uitzondering was de Duitse journalist Joachim Fest, die in

1963 met *Das Gesicht des Dritten Reichs* een biografisch profiel schreef van de naziclique. Met mijn *Hitlers mensen* volg ik zijn model – de ondertitel luidt niet voor niets 'Gezichten van het Derde Rijk' –, maar ik gebruik al het nieuwe materiaal dat de afgelopen jaren beschikbaar is gekomen om op zoek te gaan naar het antwoord op de vraag: 'Wie waren de nazi's?'

Bent u dichter bij het antwoord gekomen?

De 22 profielen in het boek geven een dwarsdoorsnede van het Derde Rijk van boven naar beneden, van de leider naar wat ik de werktuigen noem. Ze staan op zichzelf, maar er zijn wel een aantal algemene conclusies te trekken. De eerste is dat de nazi's geen psychopaten waren. Mensen als Goering en Goebbels moet je niet door middel van psychopathologie proberen te begrijpen. Het waren ook geen gangsters of randfiguren. Hitlers mensen kwamen stuk voor stuk uit de gegoede Duitse middenklasse. Ze groeiden allemaal op in welvarende omstandigheden. Ze waren ontzettend burgerlijk, met dito hobby's. Reinhard Heydrich hield vreselijk huis in bezet Tsjechië en belegde de Wannseeconferentie over de *Endlösung* van het Jodenvraagstuk. Maar hij kwam uit een gezin van musici en speelde zelf viool. Julius Streicher – de hoofdredacteur van het beruchte antisemitische schandaalblad *Der Stürmer* – schreef ook gedichten. Hitler zag zichzelf als kunstschilder. Ze kwamen dus doorgaans uit de gegoede Duitse middenklasse, maar ze hadden nog iets anders met elkaar gemeen: ze kregen allemaal op enig moment om een of andere reden te maken met een val van de sociaal-maatschappelijke ladder of een andere grote tegenslag. Heydrich werd bijvoorbeeld na de Eerste Wereldoorlog oneervol ontslagen uit de Duitse marine, omdat hij een affaire begon met een vrouw terwijl hij was verloofd met de dochter van een hoge admiraal.

Een Sovjet-propagandaprent uit 1941 die speelt met de eerste letter van de namen Himmler, Goering, Hitler en Goebbels, die in het Russisch alle worden geschreven met de letter 'r'. Samen vormen de vier r's een hakenkruis. Historicus Richard Evans onderscheidt in zijn boek *Hitlers Menschen* naast de Führer zelf drie groepen nazi's die voor zijn beleid van belang waren: de paladijnen (onder wie de drie op deze karikatuur), de uitvoerders zoals Adolf Eichmann die verantwoordelijk was voor de logistiek en planning van de transporten van miljoenen Joden naar de concentratie- en vernietigingskampen, en tot slot de werktuigen, met onder anderen filmregisseur Leni Riefenstahl.

ГИММАЕР

ГЕРИНГ

ГИТЛЕР

ГЕББЕЛС

ВСЕ

ОДНО Г.

ДРУГОЕ Г.

ТРЕТЬЕ Г.

ЧЕТВЕРТОЕ Г.

НА

ALL 100-652 HANFAN 505 PAX. AM. 1934.

© 1934

Dus deze gewone mensen hadden allemaal een voor hen traumatische ervaring doorgemaakt?

Ja. En daarom sloeg het verhaal dat Hitler zo ongeveer in iedere toespraak herhaalde zo aan. Hij hamerde erop dat Duitsland op een grotere schaal hetzelfde had doorgemaakt. Het Duitse Keizerrijk deed het heel goed, maar was op een rampzalige manier onderuitgegaan in de Eerste Wereldoorlog: de schuld van de Joden, beweerde Hitler, die het Duitse leger een mes in de rug staken. Hij presenteerde zichzelf als de redder van Duitsland, die dat onrecht ongedaan zou maken.

Een ander thema is dat veel nazi's min of meer per toeval stegen in de rangen. Ze waren op het juiste moment op de juiste plek. Karl Brandt opereerde in 1933 met succes een slachtoffer van een auto-ongeluk dat een van de voertuigen die in Hitlers colonne meereden was overkomen. De Führer was dusdanig onder de indruk dat hij Brandt benoemde tot lijfarts. Uiteindelijk werd hij een van de leidende figuren in het T4-euthanasieprogramma om mensen met een handicap uit te roeien en liet hij gruwelijke medische experimenten uitvoeren op kampgevangenen.

Net als veel andere nazi's in het boek zag Brandt na de oorlog niet in dat wat hij deed volslagen fout was en indruiste tegen alle medische ethiek. Hij werd ter dood veroordeeld, maar meende zelf dat hij niets verkeerd had gedaan in zijn pogingen om het menselijk ras te verbeteren.

U schrijft ook dat nazi's na de oorlog werden gedemoniseerd.

Twee goede voorbeelden zijn Ilsa Koch en Irma Grese, de vrouw van een kampcommandant en een vrouwelijke kampbewaker. Die werden toen ze na de oorlog terecht stonden afgeschilderd als verdorven verpersoonlijking van het kwaad: 'de heks van Buchenwald' en 'de blonde engel des doods'.

Als je echter alle mythes en fantasieën van journalisten en advocaten weghaalt, dan zie je dat het relatief gewone mensen waren. Natuurlijk, ze hebben misdaden gepleegd en vooral Grese behandelde kampgevangenen brutaal. Maar dat werd in de pers aangedikt met nogal verontrustende seksuele fantasieën over deze vrouwen.

Dat demoniseren is begrijpelijk, want het bood soelaas. Mensen konden na de oorlog denken: deze mensen zijn niet zoals wij, ze staan buiten de samenleving. Dat is te makkelijk en ook niet waar. We moeten erkennen dat dit in veel opzichten normale mensen in abnormale tijden waren.

Moeten we ons dan zorgen maken over onszelf? Schuilt er een nazi in ieder van ons?

Deels. We moeten onze eigen gedachten, verlangens en daden altijd kritisch bevragen. Dat is een boodschap van dit boek.

Zijn er meer?

Nou ja, een andere reden om dit boek te schrijven was dat de democratie opnieuw onder druk staat. Laten we daarom nog eens kijken naar het nazisme en bedenken wat we kunnen leren. Ik heb geen expliciete lessen opgeschreven, maar ik wil mensen prikkelen om het zelf uit te zoeken én ze de kennis in handen geven om dat te doen.

Kanselier Franz von Papen die dacht Hitler in de hand te kunnen houden, deed mij denken aan de Amerikaanse Republikeinen en Trump. Of heb ik het dan mis?

Populisten varen natuurlijk altijd wel bij steun en sympathie van middenpartijen die bepaalde standpunten met hen delen. Hitler kwam inderdaad met steun van conservatieve nationalist in de Rijkskanselarij terecht. Zij dachten hem te kunnen beteugelen, maar dat mislukte: ze hadden hem totaal onderschat. Dat is een belangrijke parallel.

Maar Von Papen was niet de sullige snobistische aristocraat waar veel mensen hem voor hielden. Hij had een eigen ideologie: hij was een devoot katholiek en kwam via die weg in de politiek terecht. De katholieke kerk sloeg sterk rechtsaf in het interbellum, door de Russische Revolutie. De paus was doodsbang voor het atheïstische communisme. Dictators als Mussolini in Italië, Franco in Spanje, Salazar in Portugal, Dolfuss en Schuschnigg in Oostenrijk werden gesteund als bolwerk tegen de opmars van het communisme. Hitler beloofde Von Papen en de kerk ook van alles, maar brak uiteindelijk zijn woord.

Waren er voor u als expert nog dingen waar u echt van opkeek?

Bij Hitler bijvoorbeeld heb ik ervoor gekozen om helemaal terug te gaan naar de bronnen: zijn toespraken, zijn geschriften. Toen vielen me twee dingen op: het enorme geweld waarmee die waren doordoesemd en de torenhoge ambities die hij tentoonspredde. Hitler stak alles en iedereen naar de kroon en streefde echt naar wereldheerschappij door het 'superieure' Duitse volk. Nadat hij in 1933 aan de macht was gekomen hield hij zich op de vlakte om Londen, Parijs en andere hoofdsteden een rad voor ogen te draaien, maar het bleef zijn motivatie. Hij geloofde heilig in de *survival of the fittest*.

Mensen vragen me wel eens: wat zou Hitler hebben gedaan als hij de oorlog had gewonnen? Dat was nooit gebeurd, omdat hij het opnam tegen landen die veel groter en sterker waren dan nazi-Duitsland. De Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en het Britse Rijk werkten samen, maar hadden de Duitsers ieder ook in hun eentje kunnen verslaan. Dat had alleen wel veel langer geduurd.

Hoe vermijdt u dat duisternis u overvalt terwijl u schrijft over deze mensen en hun vaak afschuwelijke daden?

Er zijn andere dingen in het leven die je gezond houden. Ik hou van koken, ik speel piano en ga wandelen met de hond. Van die dingen. En mijn onderzoek naar de Duitse sociale geschiedenis was ook altijd breder dan alleen de nazi's. Ik ben blij dat ik er niet zo intensief mee bezig ben geweest toen ik jonger was, want het is belangrijk om ervaring te hebben met andere historische onderwerpen om klaar te zijn voor het Derde Rijk.

Richard J. Evans is emeritus hoogleraar aan Cambridge. Naast *Hitlers Mensen* en de trilogie *Het Derde Rijk* schreef hij onder meer *Het nazisme en complottheorieën* (alle Unieboek/Spectrum).

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Zijn nieuwste boek is *Alle rafelranden van Europa* (Unieboek/Spectrum, 2024).